
INLEIDING

Sylvie Van Damme & Glenn Delière

Wilde stadsdieren vormen een erg kwetsbare groep. Dat komt omdat ze eigenlijk nergens thuis lijken te horen. In onze moderne, Westerse ideeën over ruimte bestaat er een scherpe dichotomie tussen stad en natuur. Wilde dieren horen daarbij in de natuur, niet in de stad. Die tweedeling zorgt ervoor dat wilde stadsdieren doorgaans onopgemerkt blijven. De enige momenten waarop wilde stadsdieren wel opvallen, is wanneer we 's morgensvroeg door de meeuwen uit ons bed worden gekrijst, de eksters al de vuilzakken uiteengereten hebben en de auto niet wil starten omdat de steenmarter de kabels heeft doorgeknaagd. Dan zijn ze ineens veel te nadrukkelijk aanwezig. Die beesten creëren alleen maar overlast!

Zoals het Canadese filosofenechtspaar Sue Donaldson en Will Kymlicka terecht opmerkt, is onze stadsfauna een gemakkelijke prooi voor negatieve stereotypering. Doorgaans leiden stadsdieren een onopvallend en onopgemerkt bestaan in de marge, maar als ze dan toch opvallen, is het omdat ze ons voor de voeten lopen. Daarom geloven we maar al te graag dat het nooit iets zal worden met die dieren in de stad: ze horen er niet thuis, dat merk je gewoon aan hun onaangepast gedrag.

De vooroordelen tegenover wilde stadsfauna zorgen ervoor dat er eigenlijk zo goed als nooit rekening gehouden wordt met de noden van dieren bij de inrichting van de publieke ruimtes in de stad. Tot voor kort was dat voor de vestigingskansen van de dieren zelf geen al te groot probleem: wilde dieren vonden altijd wel genoeg vergeten gaatjes en hoekjes in het stadsweefsel om zich te vestigen. De laatste decennia is het landgebruik in de stad echter sterk geïntensiveerd en zijn de bouwtechnieken geëvolueerd. Hierdoor zijn er steeds minder kansen voor stedelijke fauna. Onderzoek wijst uit dat naarmate de verstedelijkingsgraad stijgt, het aantal diersoorten daalt.

Paradoxaal genoeg wordt er juist vanuit natuurbehoudsoverwegingen vaak

gepleit voor het verdichten van de stad: zo zou er buiten de stad meer ruimte vrijkomen voor natuur. 'Echte' natuur, want stadsnatuur, waar de stadsfauna een onderdeel van is, is blijkbaar niet *the real deal*. Vanuit die optiek is het dalen van de binnenstedelijke soortenrijkdom natuurlijk niet noodzakelijk een groot probleem. Integendeel, het creëren van een compacte stad is juist het beste wat de natuur kan overkomen. Als je meer natuur in de stad wil, moet je het ruimtegebruik extensiveren en dat zal ten koste gaan van het leefgebied van dieren buiten de stad. Dieren in de stad? Hopeloze zaak, concentreer je maar op de buitengebieden, waar de echte winst te rapen valt.

Anderzijds wordt er ook steeds vaker gewezen op het gevaar van de *extinction of experience*: het uitsterven van de ervaring van natuur. Wereldwijd wonen steeds meer mensen in de stad of in een verstedelijkte omgeving. Binnen een aantal decennia zal zelfs de overgrote meerderheid stadsbewoner geworden zijn. Al die stedelingen komen in de stad echter veel minder in contact met de natuur, wat niet alleen een negatief effect heeft op hun gezondheid en welbevinden, maar wellicht ook op het belang dat ze hechten aan de natuur. Onbekend maakt onbemind. Daarom is het juist belangrijk om mensen in de stad terug in contact te brengen met de natuur. De vraag is dan: doe je dat best door meer natuur naar de stad te halen of door de stadsbewoner naar de natuur te brengen?

De belangrijkste boodschap van dit boek is dat het dringend tijd wordt om al onze vooroordelen en preconcepties over wilde dieren en hun kansen om zich te vestigen in de stad te laten varen. Ondanks het feit dat er een duidelijk negatief verband bestaat tussen de verstedelijkingsgraad en de soortenrijkdom, kunnen er zelfs in een relatief dicht verstedelijkt gebied nog steeds best veel diersoorten voorkomen. Door de toenemende intensifiëring van de landbouw stijgt bovendien het belang van de stad als wijkplaats voor heel wat soorten. Nieuwe urbanisatiestrategieën en ontwerpmethodologieën, zoals *nature-inclusive design* en *Animal-Aided Design* bewijzen dat een intensivering van het stedelijk ruimtegebruik kan samengaan met meer stadsnatuur en bijbehorende vestigingskansen voor wilde stadsfauna.

Natuurlijk is het zo dat er grenzen zijn aan de integratie van dieren in de stad. Hoeveel moeite we ook doen, lang niet elk dier zal in de stad een geschikt leefgebied kunnen vinden. Enige omzichtigheid is dus geboden. Dat neemt echter niet weg dat veel diersoorten er wel een plaatsje zouden kunnen krijgen. Mits de nodige aandacht en creativiteit bij de planning, de inrichting en het beheer van de stedelijke ruimte kan men komen tot een multifunctionele, gedeelde mens-dier-ruimte, ook in het hart van onze steden.

Voor heel veel wilde diersoorten is de stad vandaag bovendien al een thuis: de plaats waar ze wonen en zo goed en zo kwaad mogelijk hun leven uitbouwen. Wilde stadsdieren zijn medestadsbewoners en medegebruikers van onze stedelijke publieke ruimtes. Wie het wil hebben over de inclusieve stadsgemeenschap, zal het

dus steeds ook over hen moeten hebben. Als medebewoners moet er, zoals Thomas Hauck en Wolfgang Weisser terecht aangeven, evenveel rekening gehouden worden met hun noden en verwachtingen bij de inrichting van die stedelijke ruimte. Wilde dieren zullen zo mee vorm geven aan de stad van morgen. Uiteindelijk doen ze dat vandaag natuurlijk ook al. Ze eigenen zich voortdurend de publieke ruimte toe en laten zo overal hun sporen achter, alleen valt ons dat doorgaans niet zo op. Dieren zijn de medescheppers van onze gedeelde ruimte: een dierschap.

Dierschap was ook de naam van het tweejarig praktijkgericht wetenschappelijk onderzoeksproject (PWO) aan HoGent - KASK, ondersteund door het Onderzoeksfonds Hogeschool Gent, dat aan de basis lag van dit boek. Het toegepast wetenschappelijk onderzoek slaat de brug tussen - het meer gebruikelijke - systematisch, wetenschappelijk en analytisch denken enerzijds, en filosofische visies en methodieken anderzijds. In die zin is het ook een zoektocht naar innovatieve en onconventionele benaderingen van landschap op het kruispunt tussen wetenschap en kunst, tussen menswetenschappen en technologie en tussen ontwerp en onderzoek.

Een belangrijke basisveronderstelling van dit onderzoek was dat de landschapsarchitectuur belangrijke sleutels in handen heeft om fundamenteel bij te dragen aan de vormgeving van de onvermijdelijke interacties tussen dieren en mensen in de stad. Zo kan landschapsarchitectuur bijvoorbeeld een doorslaggevende rol spelen in het behoud van dierlijke soortenrijkdom, bij uitstek in urbaan en peri-urbaan gebied. Daarnaast kan ze de zichtbaarheid van dieren in ons landschap vergroten, waardoor een rijkere beleving van het landschap mogelijk wordt. Bovendien kan landschapsarchitectuur bijdragen aan het vermijden van conflicten tussen mensen en dieren, waardoor de overlast van als problematisch ervaren soorten beperkt blijft en ze toch hun plaats in het landschap kunnen opnemen.

Door middel van diepte-interviews, de studie van recente ontwikkelingen binnen de landschapsarchitectuur, de landschapstheorie, dierenfilosofie en dierstudies (*animal studies*) en een ronde van het werkveld van de landschapsarchitectuur, het groenbeheer en het (stedelijke natuur)beleid zijn visies verzameld rond de rol die dieren spelen bij de aanleg van stedelijke publieke ruimtes. Bovendien wordt de betekenis van de landschapsarchitectuur in de kijker gezet in het tot stand brengen van een stedelijk dierschap. Daarnaast zijn ook multidisciplinaire workshops georganiseerd met studenten landschaps- en tuinarchitectuur en agro- en biotechnologie: dierenzorg. Aan de hand van lezingen, Socratische gesprekken en het uitwerken van een creatief-beeldend eindproduct werden kritisch denken en visievorming over een dierschap voor specifieke diersoorten gestimuleerd. Er werden ook masterseminaries in de kunsten gegeven, waarin gereflecteerd werd over de (on)mogelijkheid om de werkelijkheid vanuit dierenperspectief te bekijken. Het onderzoek werd afgesloten met een inspirerend symposium voor het werkveld waar het thema door verschillende gastsprekers belicht werd.

Zoals vermoed, was de beschikbare literatuur over dierschap enerzijds beperkt, en anderzijds wijd verspreid binnen diverse disciplines. Zo boden bijvoorbeeld werken binnen de landschapsecologie belangrijke insteken, waaronder het werk van Richard Forman, pionier in de landschapsarchitectuur, en de eilandbiogeografie van Robert MacArthur en Edward O. Wilson. Gaandeweg werd echter duidelijk dat er vanuit de landschapsecologie de laatste jaren ook regelmatig kritiek wordt geleverd op de soms te verre gaande simplificering van de ecologische werkelijkheid die de landschappelijke modellen gebaseerd op het werk van Forman en de eilandtheorie met zich meebrengen. Het *Umwelt*-concept - dat staat voor de omgeving zoals die wordt waargenomen door de ogen van dieren - bleek daarbij de rode draad. Dit concept gaf bovendien een aantal interessante aanknopingspunten met zowel het ruimtelijk ontwerp, de kunsten en de dierenfilosofie, waarbij de steeds wederkerende vraag was hoe het eigen perspectief van dieren in rekening gebracht kan worden bij het ontwerp van de publieke ruimte. Hierbij werd ook inspiratie gezocht in het werk van een aantal kunstenaars die op de grens zitten tussen ecologie, kunst en (ruimtelijk) ontwerp, zoals Natalie Jeremijenko en Ian Ingram. Meer filosofisch werk zoals dat van Sue Donaldson en Will Kymlicka, naast dat van culturele geografen als Jennifer Wolch en Clemens Driessen bood dan weer de nodige reflectie met betrekking tot de dierenethiek en de plaats van dieren in onze concepten van 'stad' en 'stedelijkheid'.

De gesprekken met het werkveld over specifieke casussen en de projecten met studenten gaven ons de kans om deze theoretische inzichten te concretiseren en in de praktijk te zien. Gaandeweg is gebleken dat dit onderzoek slechts het tipje van de ijsberg is. Inhoudelijk ligt nog een heel veld open voor verder onderzoek over de manier waarop specifieke diersoorten in landschappelijke inrichting kunnen meegenomen worden of ze zelfs kunnen aansturen. Methodologisch is de kruisbestuiving tussen landschapsarchitectuur, groenbeheer en een meer filosofisch-artistieke benadering bijzonder opmerkelijk en innovatief gebleken. Dit boek wil daarom een eerste aanzet - een eye-opener - zijn, die inspireert om verder te reflecteren over en aan de slag te gaan met de rol die het landschap ontwerp kan en moet spelen in het tot stand brengen van een gedeelde mens-dierruimte.

- 1 Donaldson S., Kymlicka W. (2011). *Zoopolis. A Political Theory of Animal Rights*. Oxford: Oxford University Press.
- 2 McKinney M. (2002). Urbanization, biodiversity, and conservation. *Bioscience* 52(10):883-890.
- 3 Soga M., Gaston K. (2016). Extinction of Experience. The Loss of Human-Nature Interactions. *Frontiers In Ecology and the Environment*. 14:2, 94-101.
- 4 Faeth S., Bang C., Saari S. (2011). Urban Biodiversity: Patterns and Mechanisms. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1223(1):69-81.
- 5 Hermy M. (2005). *Groenbeheer: een verhaal met toekomst*. Jan Van Arkel.
- 6 McKinney M. (2002). Urbanization, biodiversity, and conservation. *Bioscience* 52(10):883-890.
- 7 Wolch J. (2002). Anima Urbis. *Progress in Human Geography*, 26:6, 721-742.
- 8 Hauck T., Weisser W. (2017). Animal-Aided Design. Using a species' life-cycle to improve open space planning and conservation. *BioRxiv*. <https://www.biorxiv.org/content/10.1101/150359v1.article-info>. Laatst bezocht op 24/05/2019.
- 9 Sarlöv Herlin I. (2004). New Challenges in the Field of Spatial Planning: Landscapes. *Landscape Research*. 29:4, 399-411.

LEESWIJZER

Het boek begint met een dierenwandeling door Mechelen. Niet zozeer de dieren zelf komen daarbij in beeld, wel de kansen die verschillende Mechelse stadslandschappen hun bieden. De thema's die in de wandeling worden aangehaald, lopen vooruit op de twee bijdrages van Glenn Deliège. Ze belichten het gevoerde onderzoeksproject vanuit een filosofische inslag. In een eerste tekst wordt gekeken naar de vraag wat de plaats is van wilde dieren in de stad. Hoe komt het dat er zo weinig aandacht lijkt te zijn voor wilde stadsdieren en hoe kunnen we het in de toekomst beter doen? De tweede tekst geeft dan weer een aantal handvaten voor stadsinrichting voor dieren: waarmee moet precies rekening gehouden worden? Welke vragen moet men zich stellen alvorens aan de slag te gaan?

Daarna worden de resultaten van de workshops gepresenteerd, die integraal deel uitmaakten van het onderzoek. Het voorgestelde werk is een selectie van de resultaten uit de multidisciplinaire workshops met studenten uit landschaps- en tuinarchitectuur en agro- en biotechnologie: dierenzorg (HoGent), en van de internationale Summer School Green Climate Axes in Ghent, een samenwerking tussen de HoGent, KU Leuven en Stad Gent. Tijdens de workshops werkten de studenten aan de hand van de door Thomas Hauck en Wolfgang Weisser ontwikkelde Animal Aided Design-methode een inrichtingsvoorstel uit voor een diervriendelijkere Bijloke. De Summer School focuste op de inrichting van de Gentse groenklimaatassen, waarbij ook aandacht geschonken werd aan de inclusie van wilde stadsfauna.

Vervolgens laten we tien bevoorrechte getuigen aan het woord, die de rol die dieren spelen bij de inrichting en het beheer van de stad vanuit verschillende hoeken belichten. Jan Desmet begint met een reflectie over de aantrekkelijkheid van de stad voor dieren en de opkomst van de stadsecologie als discipline, terwijl Jonas Vanneste zich afvraagt wat de rol van het dier in de huidige landschapsar-

chitectuur is. Met Thomas Hauck & Wolfgang Weisser en Robbert Snep & Menno Schilthuizen presenteren we twee enigszins tegengestelde strategieën om met dieren in de stad om te gaan. Met hun Animal Aided Design-methode focussen Hauck & Weisser vooral op de vestigingsvoorwaarden voor individuele soorten, terwijl Snep & Schilthuizen inzoomen op het belang van basisbiotoopkwaliteit en procesnatuur. De stadsecoloog van Gent, Geert Heyneman, sluit met zijn benadering van stadsnatuur en de rol die soorten daarin spelen eerder aan bij de laatste strategie: soorten zijn vooral belangrijk als indicatoren. Johan Baetens laat dan weer zien hoe juist soorten centraal staan in de benadering van het ecologisch netwerk in de haven van Antwerpen. Vervolgens bekijken we met Arjan Ooms het belang van de sociale aspecten van stadsnatuurprojecten en de glansrol die dieren kunnen spelen bij het verlevendigen van de stad. Jenny De Laet gaat specifiek in op de mussenproblematiek. Het cruciale belang dat beheer speelt bij het onderhoud van een diervriendelijke ruimte wordt vervolgens belicht door Nathalie Saelens en Hanna Van Dijk, beide werkzaam bij het sociaal tewerkstellingsbedrijf Pro Natura. Kareena Kochery sluit deze rubriek af met haar studie over hoe plaats gemaakt kan worden voor de krokodillen uit de Vishwamitri-rivier in het stedelijk landschap van Vadodara in India.

In de conclusie proberen we een samenvatting te bieden van de belangrijke inzichten die we hebben opgedaan op basis van het onderzoek en de verschillende bijdragen in dit boek.

DANKWOORD

Een van de mooie kanten van toegepast wetenschappelijk onderzoek is de kans die de onderzoeker krijgt om veelvuldige, inspirerende contacten aan te gaan met collega's en het werkveld. De redacteuren van het boek willen daarom graag eerst en vooral het Onderzoeksfonds van de Hogeschool Gent bedanken om dit onderzoek mogelijk te maken.

Verder wensen we de collega's aan HoGent-KASK en in het bijzonder de collega's van de opleidingen landschapsontwikkeling en landschaps- en tuinarchitectuur te bedanken voor het creëren van een stimulerende onderzoeksomgeving. Binnen de onderzoeksgroep van de landschapsarchitectuur heerst er een bijzonder aangename werksfeer die leidt tot vele onderlinge gesprekken en kruisbestuivingen. Ook de collega's van de opleiding agro- en biotechnologie: groenmanagement en dierenzorg willen we graag bedanken voor hun steun en medewerking bij onder andere het organiseren van de multidisciplinaire workshops, in het bijzonder Isolde Tack en An De Schrijver.

Tijdens het onderzoek hadden we het voorrecht op regelmatige basis grondige en steeds constructieve feedback te krijgen van een stuurgroep, die zo een belangrijke bijdrage heeft gehad in het eindresultaat van ons onderzoek. Onze dank gaat dan ook uit naar Geert De Blust, Jenny De Laet, Stefanie Delarue, Sofie Depauw, An De Schijver, Clemens Driessen, Paul Durinck, Pieter Foré, Mandy Ghyselinck, Harlind Libbrecht en Jonas Vanneste.

Verder speelde de input van interviews binnen het werkveld een centrale rol in het onderzoek. Dankzij interviews met de volgende personen slaagden we er in een brede kijk te ontwikkelen op het thema dier bij de inrichting van de stad: Sofie Depauw (Witteveen+Bos), Evert De Baere (Stramien), Arjan Ooms (MU-S, Met U Stadsnatuur), Fons Vandam (Groendienst Mechelen), Foeke Van Weverberg en

Myrtle Verhaeven (Regionaal Landschap Rivierenland), Dieter Cuypers (ANB), Monique van Dousselaere (Groendienst stad Antwerpen), Sandra Vandewiele (Provincie Antwerpen), Laura Verlaeckaert en Sven Heyndrickx (Port of Antwerp), Geert Heyneman (Groendienst stad Gent), Geert De Blust (INBO), Barend De Jong (Witteveen+Bos), Inge Buntinx (Vogelbescherming Vlaanderen), Johan Baetens (Natuurpunt Linkeroever), Koen van Keer (Natuurpunt Antwerpen stad), Nathalie Saelens en Hanna Van Dijck (Pro Natura) en Jan Desmet (Mendop vzw).

Ook willen we graag alle studenten bedanken voor hun inzet tijdens de workshops en seminars die georganiseerd werden in het kader van het onderzoek. Het zijn er helaas te veel om individueel op te noemen, al is het werk van enkelen onder hen opgenomen in dit boek. Ook de gastsprekers en excursiebegeleiders die voor een verrijkende input hebben gezorgd, vernoemen we graag: Hans Van Dyck, Jenny De Laet, Clemens Driessen, Piet Vollaard, Mathias Lehner, Arjan Ooms, Peter De Ridder, David Galens, Sibran Sampers, Claire Stragier en Jacob Quick.

De lay-out van dit boek werd prachtig verzorgd door Scarabar, voor vertalingen en de tekstediting konden we rekenen op Blue Lines.

Ten slotte wil Glenn Delière ook graag Annelies Tambuyser bedanken, voor het eindeloos nalezen van de teksten en deze te voorzien van vlijmscherpe, doch steeds opbouwende commentaar. Jakob, Isaak en Marthe, voor alle momenten waarop ze stilletjes voorbij het bureau liepen. Isaak, in het bijzonder, ook nog voor de fout die hij uit papa's tekst haalde.